

Lieve Jilles,

Toen mijn moeder, Marie, jong was, legde je om de zoveel tijd scheepskarten op de woonkamertafel om de veranderde vaargeulen van de rivieren bij te tekenen. Je legde de karten op een houten bord en ging te werk met een passer, een speciale liniaal en een potlood. Eb, vloed, de diepte van de rivier, stroming, de plaatsing van betonningen; de elementen veranderden constant, jij hield het precies bij. Je was loods, jij zorgde dat schepen goed van haven naar haven kwamen. Je had totale controle over wat er voor je lag. Jij wist de weg, als enige.

De tientallen scheepskarten lagen opgerold in je werkkamer, netjes opgeborgen. Zo kende ik je ook als kind: strikt en opgeruimd. Je verzamelde postzegels, munten en telefoonkaarten, je hield van wiskundige spelletjes, sport, klaverjassen en schaken. Je was streng maar rechtvaardig.

‘Je moet zorgen dat je alles altijd op dezelfde plek neerlegt. Je moet blindelings alles kunnen vinden,’ zei je ooit tegen je dochter Anna, mijn tante.

‘Dat had hij van zijn marinetijd,’ vertelt ze me, ‘je moet weten waar alles ligt in je hut.’

Ik sta altijd wantrouwig tegenover totaal geordende ruimtes, opa, daar klopt iets niet, ik krijg er jeuk van. Wie al zijn bezittingen steriel en overzichtelijk neerlegt, heeft meestal ergens een kast of een kist of een doos waar allerlei onverwachte dingen uit kunnen donderen. Wie het oppervlak beheerst, verbergt het meest: stille wateren hebben diepe gronden.

Opa, je lag al jaren in de totaal ongeordende la (sorry) van mijn kleine schrijfbureau te wachten. Je zat in een houten bakje vol zwart-wit, kleur en sepia kiekjes van onze familie. Altijd als ik door dat bakje ging om in een verhaal te duiken, hield ik twee zwart-witfoto’s van jou vaak wat langer in de lucht: een uit de winter van ’44 en een uit de zomer van ’43. Ik noemde ze ‘de Zweedse hout-hak-foto’s’. In de winter van ’44 sta je met je handen op je rug op een besneeuwd pad. Je draagt een zwarte pantalon, een zwarte coltrui en een zwarte baret. Het is een zonnige dag. Je glimlacht breed naar de fotograaf – zijn schaduw is te zien in de rechterhoek. In de zomer van ’43 zit je op een grote berg boomstammen naast drie jongemannen. Achter jou staan nog vier jongens. Ze dragen nette overalls en hebben naar achter gekamd haar met opgeschoren slapen. Een wat oudere man, gehurkt, houdt een bijl vast, hij tuurt strak naar de camera. Jij kijkt als enige niet in de lens, maar in de zon. Weer

glimlach je breed. Je bent 20 jaar oud, Nederland is bezet, het is oorlog in Europa.

De foto's liggen een decennium lang in het laatje van dat piepkleine bureau, waaraan ik boeken, essays en theaterteksten schrijf. (Mijn benen passen net tussen de twee laatjes en de linker tafelpoot, het hout van het blad is deels ongelakt en zit vol butsen. Jij zou dit een uiterst onhandige werkplek hebben gevonden en waarschijnlijk een heel nieuw bureau voor me hebben gebouwd.) Aan dat rottafeltje reis ik jarenlang oostwaarts de oorlog in, in plaats van noord- of westwaarts: ik volg het verleden van je vrouw, die Ostarbeiterin was in de Tweede Wereldoorlog, en niet het jouwe.

Ik weet wel dat er verhalen zijn, over Zweden en Engeland, over voormalig Nederlands-Indië en meer geheimzinnige dingen, maar alles raakt steeds zoek in de duisternis van stalinistisch Oekraïne, de Sovjet-Unie en de dwangarbeid van oma. Je verdwijnt steeds onder het stof van de oorlog waar je zelf ook deel van was.

Dit stof vliegt op wanneer mijn oom Dolf, jouw jongste zoon, me halverwege 2024 een e-mail stuurt met de titel *GEHEIM 1940 1945*. Er zit een pdf in de bijlage.

Dolf schrijft: 'De pdf geeft een beeld over zijn beleven en moeten handelen tijdens een oorlog. Het bevat nogal onverwachte zaken. Wist mijn moeder dit? Of heb jij er iets over gehoord van je oma? Tja, wij hebben het makkelijk, maar wat zou ik doen in

zo'n situatie? Meedoen met de vijand of vluchten als Engelandvaarder? Ik kan het niet weten in een vrede-omgeving. Kan ik weg? Ga ik ondergronds? Schiet ik op de vijand? Plaats ik bommen? Of ga ik illegaal kunst maken en dat verspreiden? Dit alles was voor mijn vader niet aan de orde in het begin van de Tweede Wereldoorlog. Toch is er iets geweest in zijn hart om te verdwijnen naar Zweden. "Ik zou het vreemd vinden als ik je nog zie," zei zijn vader.'

Nieuwsgierig door de mysterieuze woorden van mijn oom open ik het vijf pagina's tellende document en scrol er ongecoördineerd doorheen. De letters op het geelkleurige, ingescande papier zijn oud en ooit getypt met een typemachine. Sommige woorden staan verraderlijk dicht op elkaar, soms kan ik letters niet goed onderscheiden: is dit een m of een n, een 8 of een B? Ik zie jouw naam staan, Jilles Pauw, de stad Londen, jaartallen, de namen van je ouders, je broers, je zussen en dan opeens staat er een rij mensen, onder elkaar opgesomd. De rij begint zo:

'Mr. Dr. Jan PAUW. mijn neef, wonende te Rijswijk, is N.S.B.'er en bekleedt een vooraanstaande functie in de N.S.B.'

Ik laat mijn muis los en staar verbaasd naar het scherm. Naar hoe droog het er staat. Na Jan, een familielid, volgen er namen van mensen aan wie jij en ik niet verwant zijn.

'Dr. J. Mullemeister, leeraar wetenskap aan

de Zeevaartschool te Scheveningen, wonende Ruychrocklaan 34 te Den Haag, is fascistisch en pro-Duitsch.'

'C. Lieuwen, directeur der Zeevaartschool te Scheveningen, wonende Jolstraat 64 te Den Haag, is N.S.B.'er.'

'Wolters, afdeelingchef van de Rijksinspectie der Bevolkingsregisters te Den Haag, afkomstig uit Leiden, is N.S.B.'er.'

'Visser, afdeelingchef van de Rijksinspectie der Bevolkingsregisters te Den Haag, afkomstig uit Leiden, is N.S.B.'er. Beiden werken onder den heer LENTZ, het hoofd van deze Inspectie, die V.D. was voor den oorlog en thans absoluut anti-Duitsch is.'

'Jan van Heyst, zoon van de eigenaar van de firma Van Heyst, Slachterskade te Den Haag, is N.S.B.'er en heeft jongens verraden, die iets over de Duitschers zeiden.'

'Van Dooren, wonende te Den Haag, Oudemansstraat No. 99, vader en drie zoons, zijn lid der N.S.B. en de zoons zijn bovendien bij de S.S.'

Londen, den 8sten Maart 1944

Het stromende water van de geschiedenis is altijd zo plat en diep tegelijk, opa, je ziet de helft van de tijd niet waar je naar kijkt, tot je tegen iets onzichtbaars aan vaart.